

Ekumenisk konferens i Osby, 16–18 augusti 1936. *1:a raden:* kyrkoherden Sven Sorthan, Saltrik, Åland; Brother David, Society of the Sacred Mission, Kellham College, England; vice pastorn Lechar Johannesson, Gudhem; Father Arthur Gabriel Hebert, SSM, Kellham College; kyrkoherden Gunnar Rosendal, Osby; kyrkoherden Wilhelm Harsten, Burseryd; pastorsadjunkten Torvid Rosengren, Osby; cand. theol. Holger Dahl, ledare för Theologisk Oratorium, Köpenhamn. *2:a raden:* sogneprest Jacobsen, Danmark; sogneprest J. Bruun, ledare för Sct. Ansgar Broderskab, Danmark; sogneprest Carl August Örnning, Danmark; kyrkoherden Alexander de Ronbetz, Kristi förklarings rysk-ortodoxa församling i Stockholm; kyrkoherden Waldemar Nyman, Finström, Åland; prosten August Grünberg, Estland. *3:e raden:* Prärrer Walter Drobnitzky, Fausstad, Niedersachsen (nuv. Wschowa i Polen), ledare för Hochkirchliche Vereinigung Augsburgischen Bekenntnisses, kontraktspresten Jöns Källblad, Hjärsås.

”Flammande av kyrklig nitälskan”

Om receptionen av boken Kyrklig förnyelse

CHRISTIAN BRAW

Inledning

I slutet av november år 1935 utkom Gunnar Rosendals banbrytande verk *Kyrklig förnyelse*. Samtidigt gav han ut en uppsatssamling – *Kyrkans år 1936* – med 16 uppsatser kring ämnet Kristi Kyrka. I bönen följde han böckernas väg ut över landet: ”Herre, Herre, låt dessa böcker uppväcka nytt liv i din Kyrka i Sverige, och låt dem finna en stor ingång i våra prästgårdar.”¹

Fader Gunnar var ingen okänd man 1935, inte heller var han en ensam röst. Han hade redan gett ut fyra uppmärksammade böcker på Diakonistyrelsens förlag.² De hämtade alla inspiration för Kristi Kyrkas framtid ur kyrkohistorien. 1935 hade Fader Gunnar varit talare vid kyrkodagarna i Nyköping.³ 1935 hade han också börjat ge ut *Uppsatser kring Ord och Sakrament i Kristi Kyrka*. Där hade han samlat en krets av tio medverkande, bland dem biskop Gustaf Aulén och professor Yngve Brilioth. I det tredje häftet kunde han meddela att skriftserien nu hade 2800 abonnenter.⁴

Teologiskt sett är allt detta en del av den stora strömning i den västerländska kristenheten som gjorde 1900-talet till ”Kyrkans århundrade” – *Das Jahrhundert der Kirche*.⁵ Inspirationen nådde Sverige genom den engelska högkyrkligheten, anglokatolicismen, den

1 Osby församlings gåvo- och krönikebok, I (manuskript), s. 52. Krönikeboken är en löpande redogörelse för händelser i Osby församling. Den fördes av Fader Gunnar under hela hans tid i Osby, på uppmaning av biskop Edvard Rodhe.

2 Rosendal 1931, 1932, 1933 och 1934.

3 Föredraget publicerades våren 1935 som småtryck: Rosendal 1935b.

4 Fyra häften utkom 1935, därefter upphörde serien.

5 Titeln på Otto Dibelius mest kända verk, Dibelius 1927 (6. uppl. 1928).

ekumeniska rörelsen⁶ och det tyska evangeliska uppvaknandet med namn som Wilhelm Stählin⁷ samt den romersk-katolska folkliturgiska rörelsen.⁸ Gunnar Rosendals bok var inte bara en vision eller fromma önskningsar, det var en konkret verklighet, framvuxen och prövad i högst vanliga folkkyrkoförsamlingar – och det hade fungerat! Det var möjligt! Fader Gunnar hade prövat sig fram i församlingsarbetet 1927–1934 i Trelleborgs S:t Nikolai⁹ och därefter i Osby.

Fader Gunnar har ett omfattande författarskap, och hans gärning har också behandlats av andra. Redan i festskriften *Opuscula ecclesiastica* (1972) finns flera viktiga bidrag, bland dem Jan Redin: *Cirklar kring Fader Gunnar*. Jan Redin har också behandlat *Kyrklig förnyelses* verkanshistoria i skriften *Kyrklig förnyelse – hur gick det sedan?* (1971). Samlingsverket *Gunnar Rosendal – En banbrytare för kyrklig förnyelse* (2003) innehåller bland annat en uppsats av Kjell Blücker om den bakomliggande kyrkosynen, ”Kyrka med stort K”.¹⁰ Av dessa och andra verk ligger denna framställning närmast Jan Redins skrift, men med den skillnaden att han koncentrerar sig på läsarnas praktiska förverkligande av visionen, medan vi här skall söka förstå deras omedelbara reception av bokens tankar.

De människor vi här skall möta är alla döda. Men det är likafullt ett mänskligt möte, där vår uppgift är att förstå.¹¹ Vad vi vill förstå är det som J. A. Eklund kallade *andeliv*, dvs. den aspekt av mänskligt liv som inte låter sig vägas på våg eller mätas med måttband.¹² Inget mänskligt möte är sådant att vi lär känna den andre genom en kylig, kritisk distans. Vi är varken förhørsledare, åklagare eller domare. Intar vi den attityden når vi aldrig fram till ett mänskligt möte, och då kan vi inte heller förstå. Vi är människor som har att möta människor på ett jämställt plan. Av Wilhelm Dilthey har vi lärt oss att

6 Se Nygren 1955, s. 7.

7 Se *Berneuchener Buch*.

8 Hector 1972, s. 88.

9 Centerwall 2008.

10 Se även Braw 1994 och 1999.

11 Nordin 1995, s. 251–253; Melberg 1997, s. 17.

12 Eklund 1919, s. 5 ff.

inlevelsen är vägen till förståelse. Det gäller även i ett möte som detta, där vi kommer att möta de döda genom deras texter. Därför skall vi inte eftersträva avstånd utan närhet. Vi kommer till detta möte från vår egen värld, inneslutna i vår egen horisont, som i mycket skiljer sig från deras. För att det skall bli ett jämställt, mänskligt möte behöver vi eftersträva vad Hans-Georg Gadamer kallar en ”horisontsammansmältning”,¹³ där vi träder in i deras värld och låter oss påverkas av dem. Endast i detta jämställda möte når vi fram till att förstå. Då blir det ett *intresse* – i verklig mening – ett *inter esse*, en närvaro mitt i det vi söker förstå. Om vi lyckas blir det något av vad Peter Stuhlmacher kallat ”Theologie des Einverständnisses”.¹⁴

”En mäktig appell”

Vad var det som gjorde att *Kyrklig förnyelse* fick en sådan betydelse? Vad var det läsarna fäste sig vid? Förlaget kunde notera tio recensioner i dagstidningar samt en ledare, förutom recensioner i den kyrkliga pressen. Flera viktiga kyrkliga företrädare hade gjort uttalanden i andra sammanhang. Det var med skäl förlaget kunde kalla verket ”höstens mest omdiskuterade kyrkliga bok”.¹⁵ Gustaf Aulén skrev: ”En bok, flammande av kyrklig nitälskan och kyrklig hänförelse. En bok, som verkligen vill något och som kan säga det den vill med sådant eftertryck att den ovillkorligen fångar uppmärksamheten. En bok, som skall väcka både tacksamhet och gensägelse och som skall sätta sina spår i svenskt kyrkoliv.”¹⁶ Detta skrev alltså Gustaf Aulén redan 1935. Han fick rätt i alla avseenden. Gensägelsen som Fader Gunnar mött skulle han två år senare behandla i boken *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan*.

I Nya Dagligt Allehanda – den tidens ledande konservativa dags-

13 Gadamer 1997; Nordin 1995, s. 503–505. Jfr Hägglund 1974.

14 Stuhlmacher 1986.

15 Informationsblad från förlaget Pro Ecclesia, s. 2. *Kyrklig förnyelse* recenserades varken i Svensk Kyrkotidning eller i Församlingsbladet (organ för Diakonistyrelsen).

16 Informationsblad från förlaget Pro Ecclesia, s. 2.

tidning – skrev fil. dr Knut Hagberg, dåtidens viktigaste kristne publicist: ”Kanske är det framtidssignaler vi lyssna till. Kanske inte. Man lyssnar i varje fall med intresse. Boken är som sagt också utmärkt skriven.”¹⁷ Hagberg är reserverad men inte oberörd. Komminister Bo Giertz skrev i Karlstads stiftsblad: ”Vi stå här inför en mäktigt appell till nyfödelse av vår svenska kyrka *inifrån*, genom bön och andakt, genom ett stilla och regelbundet bruk av Ord och sakrament.” Giertz hade tagit till sig den kyrkliga förnyelsen som en personlig förnyelse, ett sätt att leva. Professor Efraim Briem skrev i Sydsvenska Dagbladet: ”[...] i en tid av ofta nivellerande individualism icke minst på det religiösa livets område, är i sanning denna starka och orädda förkunnelse av kyrkan såsom den bestående samfundsmakten och den fasta hållpunkten i de tillfälliga strömningarnas flytande kaos av största värde.” Briem hade hört klangen från *das Jahrhundert der Kirche*. Komminister Nils Ehrenberg var entydigt positiv i Helsingborgs Dagblad: ”Alla som inse eller ana, att kyrklig förnyelse i ordets djupaste mening, är en fråga om död och liv för vårt svenska folk, måste därför med glädje ta emot denna bok.” Recensenterna beskriver ett spektrum från återhållsamhet till entusiasm, men ingen är oberörd. Fader Gunnar själv sammanfattade på våren 1936 bokens mottagande: ”Naturligtvis förekomma ytterst harmsna recensioner och motstånd saknas ej. Dock synes prästerskapet i allmänhet med glädje hava mottagit boken.”¹⁸

Bo Giertz var församlingspräst och hade alltså möjlighet att i praktisk handling förverkliga något av det som Fader Gunnar syftade till. Hur lästes *Kyrklig förnyelse* av andra unga präster i samma generation? Vi skall i det följande söka svaret på den frågan genom att ta del av anteckningar i några unga prästers exemplar av boken. Vi får följa deras understrykningar och anteckningar, vilka framgår av notapparatens. Det blir alltså endast det som dessa har tagit till sig ur boken, som vi skall stanna inför. Vi läser den med deras ögon och tar till

17 Informationsblad från förlaget Pro Ecclesia, s. 3. De följande tre citaten återges från samma källa.

18 Osby församlings gåvo- och krönikebok, I (manuskript), s. 59.

oss det som var relevant för dem just då. I den meningen blir det en fallstudie. Med denna metod kan vi få en föreställning om bokens reception som når djupare än recensionerna. Detta innebär att vi inte får en bild av hela bokens upplägg, inte heller av den problematik som den negativa kritiken pekade på. Detta är inte heller avsikten. Syftet är istället att få en bild av det i boken som kom att inspirera några unga präster för hela deras livsgärning.

Den förste är Ivar Landervik (1907–1994), prästvigd 1936. Vi skall komma honom särskilt nära genom att också ta del av ett föredrag om *Kyrklig förnyelse* som han höll 11 maj 1936 för Jönköpings och Njudungs prästsällskap.¹⁹ Han hade skaffat sig boken vintern 1936. Ivar Landervik var från Vetlanda och hade både en frikyrklig och en kyrklig bakgrund. Som tonåring hade han blivit frälst i Svenska Missionsförbundet. Han kallade det själv sin första omvändelse.²⁰ Under studietiden vid Lunds privata elementarläroverk förlorade han tron på Kristi uppståndelse genom en liberalteologisk lärare. En annan lärare, Gustaf Lindeberg, hjälpte honom tillbaka till tron.²¹ Viktigt är också en personlig upplevelse vid en nattvardsgång.²² Innebörden i den klarnade genom Yngve Brilioths bok *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv*.²³ Redan under studietiden i Lund tog Ivar Landervik intryck av den kyrkliga förnyelsen.²⁴

Landerviks vän och studiekamrat Otto Svennebring (1907–1994) kom från Rydaholm. Han prästvigdes 1937.²⁵ Tor-Hugo Holmström (1910–1986) från Ljungby söder om Kalmar hade redan som barn påverkats av den gammalkyrkliga pietismen. Han prästvigdes 1933.²⁶ Nils Nicklason (1911–1985) kom från Hjälmseryd, där hans far var

19 I arkiv för Sodalitium Sancti Sigfridi, Hjälmserydsstiftelsen, Hjälmseryd. Se även Ivar Landervik, *Levernesbeskrivning, Tillägg*, manuskript hos Eva Landervik, Göteborg, s. 2.

20 Landervik, *Levernesbeskrivning*, s. 5.

21 Landervik, *Levernesbeskrivning*, s. 6.

22 Landervik, *Tillägg*, s. 2.

23 Landervik, *Tillägg*, s. 2.

24 Johansson 2005, s. 29 ff.

25 Bexell 1996, s. 266 ff.

26 Bexell 1990, s. 225 ff.

kyrkoherde. Denne var en medvetet kyrklig präst, men Nils farfar, som också bodde i prästgården, var ledare för bygdens baptister.²⁷ Genom de noteringar som Nils gjort i boken *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan* (1937) skall vi söka spåra hur debatten kring den kyrkliga förnyelsen togs emot av en ung präst. Boken kom i hans hand 1938, när han var pastorsadjunkt i Nässjö.

De fyra nu nämnda unga männen gick alla med i den högkyrkliga bönegemenskapen Sodalitium Sancti Sigfridi, som bildades 1947.²⁸ Den femte är Gustaf Adolf Danell (1908–2000) från Skara, prästvigd 1934 av sin far, biskop Hjalmar Danell. Redan 1927 hade Gustaf Adolf Danell lyssnat till Gunnar Rosendal. Denne hade vid det kyrkliga ungdomsmötet på Börtingekloster talat om nödvändigheten av Svenska kyrkans förnyelse. Det var för den unge lyssnaren som ”en befriande elektrisk stöt”.²⁹ Sitt exemplar av *Kyrklig förnyelse* fick han 8/8 1937 med personlig dedikation av Fader Gunnar. Också Gustaf Adolf Danell tillhörde kretsen kring Sodalitium Sancti Sigfridi.

Lars Lindhagen (1906–1982, prästvigd 1929) köpte boken redan i november 1935, när den var som mest omdebatterad.³⁰ Lars Lindhagen blev kyrkoherde i Saltsjöbaden 1956 och gjorde en stor insats för den kyrkliga förnyelsen genom förlaget Kyrkligt forum.

Boken *Kyrklig förnyelse* är klart och logiskt uppbyggd – först en inledning om behovet av kyrklig förnyelse, sedan de fyra medlen till kyrklig förnyelse: bekännelsen, sakramenten, ämbetet och liturgin, och så en avslutning med bemötande av tänkbara invändningar.

När Ivar Landervik 11 maj 1936 skulle tala om boken inför prästerna i Jönköpings och Njudungs prästsällskap, började han med att ge sin egen samtidsbild. För honom är det församlingens försvarande och utdöende som gör den kyrkliga förnyelsen nödvändig.

27 Bexell 1990, s. 72 ff.

28 Bexell 1990, s. 76.

29 Bexell 2002, s. 22 f.

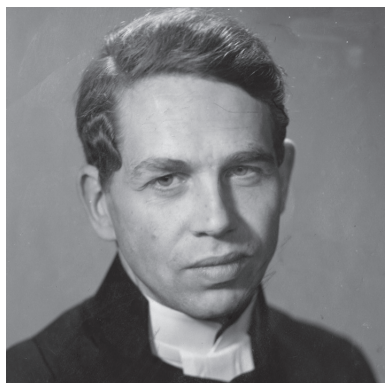
30 Lars Lindhagen var präst i Stockholms stift och skulle minnestecknats vid prästmötet där 1987. I domkapitlets arkiv finns emellertid inga minnesteckningar från detta prästmöte.

G A Danell

Ivar Landervik

Lars Lindhagen

Nils Nicklason

Otto Svennebring

Tor-Hugo Holmström

Han berättar om en präst som i sin ämbetsberättelse skrev: ”Min sista nattvardsgäst har under året skördats av döden.”³¹ Ivar Landervik var våren 1936 pastorsadjunkt i Stockaryd, där det regelbundna nattvardslivet hade upphört redan före hans ankomst.

Detta är bakgrunden till Ivar Landerviks positiva inställning till boken. Han ger visserligen ett erkännande åt andra nya ansatser i kyrkolivet. För honom tedde sig Lundateologin med Anders Nygren som något lovande i jämförelse med den liberala teologin. Det gällde också ungyrkligheten och det frivilliga församlingsarbete som understöddes av Diakonistyrelsen. Men han såg också att detta inte räckte. Allt det frivilliga församlingslivet kunde bli en energitjuv, som slukade all prästens kraft.³² Fader Gunnar hade själv upplevt detta.³³ Var finns då vägen till en verklig förnyelse av församlingslivet? Ivar Landervik trodde inte på att låna in frikyrkliga arbetsformer. Gång på gång understryker han att den kyrkliga förnyelsen ”måste vara en förnyelse av det som redan finns”.³⁴ Kyrkan kan inte förnyas utifrån. Liksom ett träd får nya blad inifrån, från saven, så måste också den kyrkliga förnyelsen komma inifrån.³⁵ Och detta ”inifrån” finns redan i den kyrkliga förnyelse, som nu är på gång och som Fader Gunnar beskrivit med fyra drag. Ivar Landervik uppfattar alltså inte *Kyrklig förnyelse* som en vision utan som en koncentrerad beskrivning av något som redan sker. Det är precis så Fader Gunnar har avsett sin bok.

Hur läste då våra fem unga präster det första avsnittet i boken, det som handlar om förnyelsens nödvändighet? Det är Otto Svennebring som har varit flitigast med pennan. En punkt där det brände till för honom gällde det kyrkliga ungdomsarbete där man försökte locka ungdomen med idrott. För Fader Gunnars egen del var det självupplevt. Det var så han hade agerat som komminister i Färingtofta. Det är sin egen erfarenhet han skildrar: ”[...] ungdomen tog

31 Landervik, föredrag, s. 3 f.

32 Landervik, föredrag, s. 11.

33 Rosendal 1935a, s. 14.

34 Landervik, föredrag, s. 6.

35 Ibid.

betet och undvek skickligt kroken”.³⁶ Prästerskapets inre sekularisering kunde få ämbetsmannaprästens, expeditionskarlen gestalt.³⁷ Men alla försök av prästen att bli hörd genom att vara något annat än just präst är fåfänga. Fader Gunnar skriver: ”Det vore ju också onekligen rätt häpnadsväckande om folket skulle bli mera andligt ju mera världsligt prästerskapet tedde sig.”³⁸

Ivar Landervik tog till sig de samvetsprövande orden: ”Har du sökt Gud, då du förgäves sökte din församling [...] prästen har sitt existensberättigande ej i sin framgång utan endast och allenast i sin trohet mot Ord och sakrament under vaksamhet och bön.”³⁹ Det är inte genom nedtoning av den prästerliga identiteten han tjänar Gud. Ivar Landervik lät sig för hela livet präglas av denna insikt: ”Där prästen är medveten om att han är Guds tjänare, där fostras folket i vad vi kunna kalla liturgisk stil.”⁴⁰ Vad som avses med liturgisk stil är ämnet för bokens fjärde avsnitt, som huvudsakligen behandlar lekmannens uppgift. Med ”stil” avses närmast livsstil eller livsmönster.

Gustaf Aulén hade förutsett att *Kyrklig förnyelse* skulle mötas av gensägelse och invändningar. I sin följande bok – *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan* – bearbetar Fader Gunnar en del av kritiken. Han tar sin utgångspunkt i aposteln ord: ”Han ville göra oss skickliga att utföra sitt tjänarvärv, att uppbygga Kristi kropp [...]” (Ef 4:12). Det var just detta som den kyrkliga förnyelsen handlade om, att bygga upp Kristi Kyrka, Kristi kropp. Den liberala teologin, som dominerat i flera årtionden, hade sitt fokus på individen. Fader Gunnar behandlade denna problematik redan i sin första doktorsavhandling, *Nutida teologi och förkunnelsen* (1926). Där skrev han: “[...] individen dör, om den saknar gemenskapen”.⁴¹ Det är gemenskapen kring

36 Rosendal 1935a, s. 9. Noteringarna om exemplaren av boken anges med förkortningar: IL = Ivar Landervik, OS = Otto Svennebring, THH = Tor-Hugo Holmström, NN = Nils Nicklason, LL = Lars Lindhagen, GAD = Gustaf Adolf Danell.

37 Rosendal 1935a, s. 10. OS

38 Rosendal 1935a, s. 12. OS

39 Rosendal 1935a, s. 15. IL

40 Rosendal 1935a, s. 16.

41 Rosendal 1926, s. 24.

Kristus som den kyrkliga förnyelsen syftar på, när den talar om att bygga upp Kristi kropp. Samtidigt är Kyrkan som Kristi kropp något större än den mänskliga gemenskapen, eftersom den är *Kristi* kropp. Efraim Briem hade uppfattat värdet i detta synsätt i sin recension av boken 1935.

Tre år senare tog Nils Nicklason till sig Fader Gunnars bearbetning av kritiken genom den nya bok som 1937 kom ut som en fortsättning. Kritiken hade i hög grad kommit från en individualistisk ståndpunkt – det viktiga var individens förnyelse. Fader Gunnar svarar 1937: "Under det att den kritiska parten ivrar för en mer obestämt präglad förnyelse, som likaväl kan föra till kyrklighet som frikyrklighet, kräver författaren till 'Kyrklig förnyelse' en personlig förnyelse som är kyrkligt präglad."⁴² Nils Nicklason har strukit under med dubbla streck. Han var vid denna tid pastorsadjunkt i det frikyrkligt präglade Nässjö. Men vad innebär då en kyrkligt präglad förnyelse? Fader Gunnar svarar att det är att förverkliga dopförbundet och konfirmationen.⁴³ Det avgörande är alltså inte frälsningsupplevelsen, segern i troskampen eller den intellektuella övertygelsen utan det som Gud har gjort och gett genom dopet och konfirmationen. Detta innebär en förflyttning av tyngdpunkten från det subjektiva och individuella till det objektiva och gemensamma. Redan 1926 hade Fader Gunnar skrivit: "Vi behöva mer än något annat det objektiva, det i sig värdefulla, det som står, när vi falla."⁴⁴ Och han fortsätter: "*Vi behöva Gud.*"⁴⁵ Den gången var *das Jahrhundert der Kirche* endast ett svagt vinddrag i den liberalt dominerade svenska teologin. I det praktiska kyrkolivet var det annorlunda. J. A. Eklund hade i dikt och förkunnelse lyft upp den faktiskt förefintliga Svenska kyrkan till något mycket mer än "stenkyrkan", som den fick heta i den frikyrkliga polemiken. 1925 hade Nathan Söderblom samlat stora delar av den världsvida kristenheten till det ekumeniska möte i Stockholm som för den unge Gunnar Rosendal

⁴² Rosendal 1937, s. 15. NN

⁴³ Rosendal 1937, s. 16.

⁴⁴ Rosendal 1926, s. 32.

⁴⁵ Ibid.

blev ett omvälvande möte med den levande Herren. 1932 kom en för svensk teologi avgörande kursändring genom Olof Lintons avhandling *Das Problem der Urkirche*. 1939 gav Bo Giertz ut *Kristi Kyrka*. 1942 stämde hela det teologiska etablissemanget in genom *En bok om kyrkan*. Yngve Brilioth fanns inte med där, men 1945 anordnade han en konferens i Jönköping med Anders Nygren, Ivar Hylander, Ruben Josefson och Anton Fridrichsen som föreläsare. Den resulterade i boken *Den nya kyrkosynen* (1946). Det handlade för Brilioth om ”en väg på vilken den teologiska forskningen liksom av inre tvång förts fram”.⁴⁶ De ekumeniska Faith and Order-konferenserna i Edinburgh och Oxford 1937 var för honom en viktig inspiration i arbetet med den nya kyrkosynen.⁴⁷

Vi vänder tillbaka till 1938. Då läste pastorsadjunkten Nils Nicklason i Nässjö Fader Gunnars bok från 1937, och med dubbla streck strök han under orden: ”Herren Kristus efterlämnade icke någon upptecknad lära. Det enda han efterlämnade var de tolv apostlarna, Dopet, skriftermålet och Nattvarden, en skara av trogna och sitt eget bestående verk, som senare framställdes i Kyrkans kanoniska skrifter [...]”⁴⁸ I Kyrkan finns förnyelsens krafter, Ordet och sakramenten. Fader Gunnar skriver: “[...] förnyelsen kommer till stånd i samma mån som personer brukar dem, men de som verkligen på nytt taga emot Ordet och sakramenten, bliva personligen förnyade”.⁴⁹ I marginalen skrev Nils Nicklason: ”Huru få dem till det?” Motståndet mot nattvardslivets förnyelse var massivt vid denna tid.

Vi har här sett hur den kyrkliga förnyelsen innebär mycket mer än yttre former och bruk. Den är en kursändring, en helomvändning. Bo Giertz skrev några år senare i sin bok *Kyrkofromhet*: ”Här råder en verklig väsensskillnad mellan den antropocentriska nyprotestantismen, som utgår från människan, och Kyrkan, som utgår från Gud

46 *Den nya kyrkosynen*, s. 7.

47 Ibid. Jfr Nygren 1955, s. 7.

48 Rosendal 1937, s. 20. NN

49 Rosendal 1937, s. 22.

och hans allmakt.”⁵⁰ Denna väsensskillnad blir tydlig i den kyrkliga förnyelsens väg från det tidsanpassade till det kontinuerliga, från det individualistiska till det gemensamma, som är samstämt med hela Kyrkan, i alla tider över hela jorden och i himmelen.

Guds Ord och bekännelsen

När pastorsadjunkten Ivar Landervik några månader efter sin prästvigning skulle presentera *Kyrklig förnyelse* för sina äldre ämbetsbröder i Jönköping-Njudungs prästsällskap, sammanfattar han det första draget – bekännelsetroheten – i boken med orden: ”På Guds ord vilar bekännelsen.”⁵¹ Han fortsätter: ”Guds ord måste återfå sin mäktigt bjudande kraft såsom *Guds* ord.”⁵² Detta har en direkt betydelse för prästämbetets ställning: ”Ordets ämbete har sin auktoritet av Ordet. I samma mån som Ordets bjudande auktoritet har tagits bort har ämbetet mist den auktoritet som nu tillmättes en präst [...]”⁵³ Vad återstår då? Inget annat än prästens personliga egenskaper.⁵⁴ Den kyrkliga förnyelsens väg går i motsatt riktning. Ivar Landervik tar fullt ut till sig bokens ämbetssyn: Prästen har sin auktoritet ”allenast i kraft av sitt uppdrag i vigningen. Där insättes han genom den apostoliska successionen i en ny andlig släkt.”⁵⁵ Här talar Ivar Landervik med Fader Gunnars egna ord.

Den apostoliska successionen fick stor betydelse för Ivar Landervik redan hans första år som präst, då han var adjunkt i Stockaryd hos komminister G. B. Andersson. Denne hade gett upp tron på kyrkans framtid, och han rådde Ivar att istället gå över på lärarbannan.⁵⁶ Mot den bakgrunden förstår man bättre Ivar Landerviks ord: ”I svåra tider, när tvivlet förtager frimodigheten ger det tröst och

⁵⁰ Giertz 1939b, s. 107.

⁵¹ Landervik, föredrag, s. 13.

⁵² Landervik, föredrag, s. 14.

⁵³ Landervik, föredrag, s. 15.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Johansson 2005, s. 31. Se även minnesteckningen över G. B. Andersson i Stenvall 1947, s. 138 ff.

styrka att tänka på hur uppdraget gått från släkte till släkte genom århundraden.”⁵⁷ För Ivar Landervik bildar Bibeln som Guds Ord och prästämbetet en enhet.

Det första draget i den kyrkliga förnyelsen utgörs i Fader Gunnars framställning av bekännelsetroheten. Han skriver: ”Den utomordentliga betydelse som tillmäts Kyrkans bekännelse har sin orsak däri, att bekännelsen vilar på Guds Ord.”⁵⁸ Liksom en byggnad vilar på sin grund, så vilar bekännelsen på Guds Ord. Liksom grunden anger villkoren för byggnadens utsträckning, så ger också Guds Ord förutsättningarna för vad bekännelsen skall kunna säga. Med bekännelsen avses här i första hand den apostoliska och den nicenska trosbekännelsen, så som de förstås i Svenska kyrkans bekännelse-skrifter.⁵⁹ Eftersom Bibeln är bekännelsens grund och förutsättning, kommer *Kyrklig förnyelse* också att innehålla en uppgörelse med den liberala bibelkritiken.⁶⁰

Bekännelsens uppgift är att vara ett värn mot villfarelsen. Bibelkritiken har inte den uppgiften.⁶¹ Men bekännelsen är mer än ett värn, den är också en samlande symbol, ett gemenskapstecken.⁶² Inte ens därmed är allt sagt. Bekännelsen vilar på Bibelns grund, och Bibeln har ett sakramentalt drag. Fader Gunnar skriver: ”Den heliga Skrift är ett nådemedel och besitter därför en sakramental prägel.”⁶³ Denna prägel har inte bekännelseskrifterna: ”Dem läser man för att få visshet om vad Kyrkan lär, inte för att förenas med Gud.”⁶⁴

Den liberala teologin hade avlägsnat sig långt från bekännelsens och bekännelseskrifternas utgångspunkter. När *Kyrklig förnyelse* skrevs 1935 var denna teologi ännu en mäktig kraft. I stort sett alla präster var utbildade efter dess förutsättningar, och den bildade

57 Landervik, föredrag, s. 16.

58 Rosendal 1935a, s. 23. IL, LL

59 Rosendal 1935a, s. 21.

60 Rosendal 1935a, s. 24–26. IL, OS, GAD

61 Rosendal 1935a, s. 27–29. OS, LL

62 Rosendal 1935a, s. 30–31. OS, LL

63 Rosendal 1935a, s. 32. GAD

64 Rosendal 1935a, s. 32. LL, OS

dessutom grunden för skolans kristendomsundervisning enligt 1919 års undervisningsplan. *Kyrklig förnyelse* innebar en uppgörelse och ett alternativ. Både problembeskrivningen och skildringen av liberalteologins konsekvenser fick livligt gensvar hos de unga präster som nu är våra vägledare genom boken.⁶⁵ De känner igen den liberala individualismens följder och dess sätt att ställa lära mot liv. Här gäller istället: ”Tillbaka till Ordet och bekännelsen, till rätt lära! Tillbaka till Sakramenten och bönen, till rätt liv!”⁶⁶ Det är inte alls så, att lära och liv är varandras motsatser, tvärtom: ”I kyrkan äro lära och liv alltid samtidiga och oupplösligt förenade.”⁶⁷ Frälsarens lära skapar liv, och hans liv skapar lära.”⁶⁸ Också här finns uppbrottet från det subjektiva till det objektiva, från det individualistiska till det gemensamma, till trons kontinuitet.

En av de kritiska invändningarna mot *Kyrklig förnyelse* är att den skulle hävda att Bibeln var bokstavsinspirerad.⁶⁹ Detta var givetvis betänkligt ur den liberala bibelkritikens synpunkt. Fader Gunnar svarar: ”Bibeln vilar i Kyrkan. Man kan ej skilja Ordet från Kyrkan utan att Ordet mister sin kraft.”⁷⁰ Vad detta innebär förklarar han på följande sätt: ”Kyrkans levande och genom släkten sammanhängande vittnesbörd måste åtfölja Ordet, om det skall kunna vara kraftigt och verksamt.”⁷¹

Förhållandet mellan Andens inspiration av bibelorden och författarnas mänskliga ord liknar inkarnationen: ”[...] såsom Ordet i Kristus blev kött, så vann även Ordet sin för oss begripliga form genom Andens ingivelse hos dess författare”.⁷²

Bibelns ord har en sakramental prägel. Det innebär att det kan ”omböja hjärtat och förvandla sinnet”⁷³, det är alltså mycket mer än

65 Rosendal 1935a, s. 35–42. OS, LL, IL, GAD

66 Rosendal 1935a, s. 48. OS, IL

67 Rosendal 1935a, s. 45. OS, IL, LL, GAD

68 Rosendal 1935a, s. 45. OS

69 Rosendal 1937, s. 62. NN

70 Rosendal 1937, s. 62. NN

71 Rosendal 1937, s. 63. NN

72 Rosendal 1937, s. 66. NN

73 Rosendal 1937, s. 67. NN

en information, en appell eller redogörelse, det är en verksam kraft. Liberalteologin och bibelkritiken gick hand i hand. Bibelkritikens utgångspunkt var att Bibeln har en mänsklig sida och därför kan undersökas som vilken annan mänsklig text som helst. Trots sin syn på Bibeln som ett verksamt Guds ord bejaktar Fader Gunnar egentligen bibelkritikens utgångspunkt, men han gör det med en reservation: mänskliga ord kan endast förstås av den som är samstämd med dem.⁷⁴ Det är som med musik; den kan endast förstås av den som har öra för musik.⁷⁵ Samstämdheten med Bibelns ord är mer än ett stämmingsläge eller en naturbegåvning, den är en praktiserad livshållning: ”Det är genom den dagliga läsningen av Guds Ord, genom meditation däröver, genom dess liturgiska bruk i mässa och tidedgård under vaksamhet och bön, som vi vinna den rätta insikten i Ordet.”⁷⁶

Ordets tjänare

I sitt föredrag 11 maj 1936 förde Ivar Landervik samman Ordet, bekännelsen och ämbetet. Han såg att ämbetets ställning är helt beroende av Ordets auktoritet. I boken *Kyrklig förnyelse* är sakramenten den andra faktorn och ämbetet den tredje, men insikten om ämbetet och Ordet kan vi känna igen när Fader Gunnar skriver: ”Om prästämbetet får sin auktoritet från Evangeliet, är det tydligt att det mister den på samma gång som Evangeliet förlorar sitt grepp över sinnena.”⁷⁷

Då uppstår en ny problematik. Prästens auktoritet blir beroende av hans personliga kvalifikationer, inte av det Ord han bär fram.⁷⁸ Fader Gunnar spårar denna urspårning tillbaka till pietismen och upplysningen. Under upplysningstiden tillkom en annan aspekt: prästen fick sin auktoritet som statlig ämbetsman med regeringens fullmakt.⁷⁹

74 Rosendal 1937, s. 68. NN

75 Rosendal 1937, s. 69. NN

76 Rosendal 1937, s. 70. NN

77 Rosendal 1935a, s. 87. OS

78 Rosendal 1935a, s. 89. GAD, OS, IL

79 Rosendal 1935a, s. 90 f. GAD, OS

Ungkyrkligheten – som från början är en svensk variant av *die Jugendbewegung* – bidrog med en annan aspekt: prästen som ledaren, helst ungdomsledaren. *Die Jugendbewegung* var en internationell, tvärkonfessionell, tvärkulturell rörelse, där ungdomen och det biologiska livet stod i centrum. Det var en ny livskänsla, ett uppbrott från det borgerligt ombonade, välorganiserade livet, en ny känsla för det organiskt framvuxna. Berättelsen om familjen von Trapp – gestaltad i filmen *Sound of Music* – tecknar denna rörelsens stämningsläge med folkvisor, friluftsliv, fotvandringar. Wilhelm Stählin har gett en bild av rörelsen i sin självbiografi *Via vitae*.⁸⁰ I det svenska och kyrkliga sammanhanget inspirerade rörelsen till en vittförgrenad församlingsverksamhet, där prästen blev ledare för ett stort antal kretsar och föreningar, för den trogna skaran och för ”folket”. Prästens framgångar eller motgångar på dessa områden kom då att bli avgörande för hans auktoritet.⁸¹

Den kyrkliga förnyelsen går en annan väg: Prästens auktoritet är hierarkisk. Han får den genom biskopens vigning.⁸² Vi såg redan i Ivar Landerviks föredrag vilken betydelse detta synsätt kunde få för en ung prästs frimodighet. Genom sin vigning hade han Guds egen fullmakt och var församlingens herde: ”Från ledarauktoriteten kan prästen ej avstå utan att svika Evangeliets egen bjudande befallning till honom.”⁸³

För Gunnar Rosendal koncentreras successionen i vigningen. Det medför att biskopen blir av central betydelse för Kyrkans kontinuitet och därmed dess integritet och auktoritet: ”Från himmelen, från Guds eviga rådslut sträcker sig alltså biskopsämbetet. Det är givet åt Kyrkan för att bevara dess enhet, för att vara dess ryggrad.”⁸⁴ Det finns alltså en obruten linje från Guds eviga rådslut, genom Sonens inkarnation, apostlarna och deras efterföljare ända fram till dagens präster: ”Ämbetet är från Gud. Därför har det prioriteten. Det står

80 Stählin 1968a. Se även Haebler 1975, s. 3–7.

81 Rosendal 1935a, s. 93. GAD, OS

82 Rosendal 1935a, s. 94. GAD, OS, LL

83 Rosendal 1935a, s. 96. OS

84 Rosendal 1935a, s. 99. OS

framför församlingen, folket. Gud skapar genom Ord och Sakrament församlingen.”⁸⁵

Successionen har också en annan aspekt. Den är en lärosuccession. Den bevarar och för vidare Jesu undervisning.⁸⁶ Om denna del av successionen förfaller, då förfaller också hela Kyrkan.⁸⁷ Ämbetet är en delaktighet i Kristi eget ämbete som lärare och överstepräst. Tre av de unga präster som nu vägleder oss genom *Kyrklig förnyelse* har emellertid fäst sig vid följande mening: ”Bilderna av Frälsaren såsom Överstepräst är alltför mycket undanskymd av framställningen av honom såsom lärare.”⁸⁸ Redan tidigare samma år hade Fader Gunnar tagit upp detta tema. Det första häftet av *Uppsatser om Ord och Sakrament i Kristi Kyrka* innehöll nämligen en stor uppsats om just Kristus, den himmelske översteprästen. I den samtida kyrkokonsten och förkunnelsen var det däremot Jesus såsom lärare, undervisande ute i det fria, som var den mest älskade bilden. Den lät sig väl anpassas till liberalteologins moralism och dennasidighet, som gjorde Guds rike till ”ett sedligt-religiöst tillstånd”. Denna accent stämde väl överens med 1919 års undervisningsplan för folkskolan, där moralen blev kristendomens kvintessens. Bilderna av Kristus som överstepräst, där han bär fram sig själv som ett evigt försoningsoffer inför Fadern i himmelen, är bilderna av Kristus *nu*, den levande, presentiske Herren. Denna bild kom genom den kyrkliga förnyelsen att inspirera ett stort antal konstnärer: Nils Aron Berge, Erik Abrahamson, Gert Kaffa, Sven-Bertil Svensson, Bengt Olof Kälde, Marianne Nordström, Eva Spångberg. I svenska kyrkorum är det ett förblivande vittnesbörd av den kyrkliga förnyelsen. Den himmelske översteprästen var något som talade till våra unga vänner när de läste *Kyrklig förnyelse*.

Den apostoliska successionen är en förklaring till den frimodighet med vilken våra unga vänner gick ut i sin tjänst. Av Fader Gunnar hade de lärt sig storheten i ämbetet: ”Genom bön och handpåläggning erhåller den invigde av biskopen apostolisk fullmakt av hela

85 Rosendal 1935a, s. 102. OS

86 Rosendal 1935a, s. 105. OS

87 Rosendal 1935a, s. 106. IL

88 Rosendal 1935a, s. 108. LL, OS, IL

Kristi Kyrka att gå ut i sitt kall. Han går ut, icke därför att han själv anser det lämpligt. Han handlar icke i självtagen myndighet. Han arbetar, därför att han fått Kyrkans uppdrag att göra det.”⁸⁹ Det är alltså hela Kristi Kyrka, den allmänliga Kyrkan vi bekänner oss till i *Credo*, det är denna Kyrka som prästviger genom biskopen, Kyrkan såsom Kristi kropp. Fader Gunnar tillägger: ”Och vilken hjälp för alla dem, som skola sätta sin lit till oss svaga, syndfulla människor i andliga ting.”⁹⁰

Fader Gunnar använde ett starkt profilerat språk när han talade om ämbetet som den kyrkliga förnyelsens *hierarkiska drag*. På 1930-talet var knappast hierarki ett ord med positiv klang, men Fader Gunnar valde det med all den utmaning som det innebar. Kritiken uteblev inte. När han i den följande boken 1937 – *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan* – skall bearbeta kritiken väljer han en annan infallsvinkel: ämbetets auktoritet.⁹¹ Frågeställningen koncentreras kring förhållandet mellan personlig och kyrklig auktoritet. Återigen märker vi hur tematiken är en variation på temat subjektivt–objektivt. Det objektiva är ämbetets kyrkliga auktoritet genom den apostoliska successionen. Det subjektiva är den personliga auktoriteten genom begåvning, charm, lärdom, fromhet och energi. Det kan tyckas paradoxalt att Fader Gunnar, som i så hög grad själv ägde dessa gåvor, ändå lägger hela tyngdpunkten på den objektiva, kyrkliga auktoritet som ämbetet har genom kontinuiteten med apostlarna. Men denna auktoritet är den enda som håller. Det var ju detta Fader Gunnar sökte redan 1926: ”Vi behöva mer än något annat det objektiva, det i sig värdefulla, som står, när vi faller.”⁹²

Det är i kontinuiteten med Kristus själv, genom apostlarna och deras efterföljare biskoparna, som den verkliga, kyrkliga auktoriteten ligger. När Nils Nicklason läste boken om förnyelse i församlingskyrkan, strök han under orden: ”[...] förlora både prästen och biskopen sin auktoritet, då han talar eller handlar så, att hans ord

89 Rosendal 1935a, s. 116. II

90 Rosendal 1935a, s. 117. II, OS

91 Rosendal 1937, s. 70. NN

92 Rosendal 1926, s. 32.

och gärningar sakna överensstämmelse med Kyrkans bekännelse.”⁹³ Så måste det vara, därför att Kristus är den yttersta auktoriteten: ”Från ingen annan än Kristus själv stammar den kyrkliga auktoriteten i ämbetet.”⁹⁴ Denna auktoritet förmedlas genom vigningen: ”Utan en sådan vigning kan ingen å Kyrkans vägnar förvalta Ord och Sakrament.”⁹⁵ Orden ”å Kyrkans vägnar” innebär att det är hela Kristi Kyrka som har Guds uppdrag att förvalta Ordet och sakramenten. Hon är ju Kristi kropp.⁹⁶ I vigningen överlämnar hon genom biskopen sitt uppdrag till prästen. Han förvaltar det ”å Kyrkans vägnar”. I då gällande kyrkohandbok uttrycktes detta med biskopens ord: ”Och enligt den fullmakt som mig, på Guds vägnar, av hans församling uti detta ärende är betrodd [...]”.⁹⁷

Är den biskopliga vigningssuccessionen nödvändig för ett giltigt prästämbete? Den frågan var känslig i Lunds stift genom närheten till den danska *Folkekirken*, som förlorade den biskopliga vigningssuccessionen vid reformationen. I den unga Kyrkans tänkande hade successionen fler aspekter. Först av allt var det platsens succession. Den innebar att kyrkan på platsen, till exempel Alexandria eller Antiokia, ledde sin historia tillbaka till apostolisk tid. Det fanns en helig kontinuitet. Den gjorde att församlingen på platsen också kunde ha en lärosuccession. Man hade bevarat den apostoliska undervisningen. Den tredje aspekten var den biskopliga vigningssuccessionen.⁹⁸ Fader Gunnars fokus är emellertid just den biskopliga vigningssuccessionen, men i detta sammanhang undviker han frågan om dess nödvändighet med orden: ”Vi kunna här helt lämna frågan om successionens nödvändighet. Det är nog att betrakta dess värde.”⁹⁹ Boken *Kyrklig förnyelse* är ju riktad till Svenska Kyrkan, där successionen finns, och därmed behöver inte frågan om nödvändigheten

93 Rosendal 1937, s. 72. NN

94 Rosendal 1937, s. 72. NN

95 Rosendal 1937, s. 73. NN

96 Rosendal 1937, s. 73. NN

97 *Den svenska kyrkohandboken*, 1942, s. 349.

98 Se Sasse 1975.

99 Rosendal 1937, s. 75. NN

behandlas här. Frågan om successionens betydelse och innebörd stod emellertid kvar, och den blev aktuell i det ekumeniska sammanhanget. I marginalen har Nils Nicklason skrivit ”Jfr. Brilioth”. Yngve Brilioth hade blivit biskop i Växjö 1937 och hans herdabrev kom ut på våren 1938. Det var samma år som Nils Nicklason i Nässjö läste *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan*. Herdabrevet innehåller ett särskilt avsnitt om ekumeniken, och där finns också några ord om den nya kyrkosyn där ämbetet var en viktig del: ”För oss har det blivit klart, att kyrkan är något mer än en tillfällig byggnadsställning kring individens andliga liv. Vi har lärt oss att däri se en del av evangeliet självt.”¹⁰⁰ Här är samma tendens som hos Fader Gunnar: från det individuella till det gemensamma, från det subjektiva till det objektiva – evangeliet självt. Nils Nicklasons marginalanteckning tyder på att han läst Brilioths herdabrev före Fader Gunnars bok. Redan innan han där tog till sig att hela Kyrkan såsom Kristi kropp förvaltar Ordet och sakramenten, hade han hos Brilioth mött den nya kyrkosynen.

Vad är det i Fader Gunnars bok som får Nils Nicklason att tänka på Brilioths herdabrev? Det är Fader Gunnars ord om ekumeniken: ”[...] så betyder ju den i sanning eftersträvansvärda enheten icke, att vi å ömse sidor pruta av så mycket, att vi sedan endast hava några dunkla utsagor kvar”.¹⁰¹ Detta är sagt i samband med framställningen av ämbetet. Den nya kyrkosynen – och med den ämbetet – skall inte tonas ned för ekumenikens skull.

Den kritik Fader Gunnar mött för det hierarkiska draget i den kyrkliga förnyelsen drev honom ingalunda till reträtt i den nya boken två år senare, snarare tvärtom. Hans fokus på den biskopliga vigningssuccessionen förstärktes. Nils Nicklasons läsning av den nya boken 1938 jämsides med herdabrevet visar att detta hade något väsentligt att säga en ung präst just då.

¹⁰⁰ Brilioth 1938, s. 83.

¹⁰¹ Rosendal 1937, s. 81. NN

Sakramenten

Hur uttryckte sig Ivar Landervik, när han våren 1936 skulle tala om det sakramentala draget i den kyrkliga förnyelsen? Han känner tvekan inför Fader Gunnars ord om dopet som en pånyttfödelse, en faktisk förändring av människan till det bättre. Detta innebär ju att det sker en förvandling, vi är inte längre samma människor sedan vi döpts. Ivar Landervik tänker sig istället att dopet är en möjlighet som förverkligas genom omvändelsen.¹⁰² När en människa omvänder sig är det en omvändelse till dopförbundet, som inte är en förvandling utan en relation till Gud. Det innebär alltså inte att det har skett någon förändring hos henne genom själva dopet. Ivar Landervik säger: "[...] det förefaller inte rätt att fästa några magiska föreställningar vid dopet".¹⁰³ Begreppet *magi* var i den samtida polemiken ett vanligt grepp i kritiken av den sakramentala realism som Fader Gunnar uttrycker med orden: "Den döptes hela liv är alltså från dopet sakramentalt präglad."¹⁰⁴ Sakramentens betydelse hade emellertid trängts undan av de subjektiva och individuella aspekterna. Det var inte längre viktigt att "jag genom dopet är upptagen i Jesu Kristi församling".¹⁰⁵ Tyngdpunkten föll istället på vad *jag* har upplevt. I Fader Gunnars dopsyn märks återigen riktningen från det subjektiva till det objektiva, från det individuella till det gemensamma. Otto Svennebring har markerat det avsnitt där Fader Gunnar skriver: "Omvändelsen, ångern och bättringen i moderniserade gestalter fånga allt intresse och intet bliver över för sakramenten. Det subjektiva har undanträngt det objektiva."¹⁰⁶

Fyra av våra unga vänner har fäst sig vid det avsnitt där det heter: "Det viktigaste är inte att människan omvänder sig, men det ousägligt stora är, att Guds nåd i dopet står kvar, att Gud tager emot den förlorade sonen."¹⁰⁷ Guds nåd i dopet är det objektiva, som står kvar

102 Landervik, föredrag, s. 18.

103 Ibid.

104 Rosendal 1935a, s. 53. OS

105 *Doktor Martin Luthers lilla katekes med kort utveckling*, 1878, Inledning 1.

106 Rosendal 1935a, s. 53. OS

107 Rosendal 1935a, s. 55. LL, THH, GAD, OS

när vi faller. Guds nåd i Kristus genom sakramenten är själavårdens grund: "[...] intet kroppens eller själens försmäktande kan göra vårt dop om intet, och ingen Djävulens anfäktning kan förvandla Altarets Sakrament, det är vad det är, oberoende av all ångest, alla tvivel och all nöd."¹⁰⁸

Liberalismen är individualistisk, det gäller också när den tar sig liberalteologins gestalt. När det liberala tänkandet tränger in i teologin, blir en av följderna att reformationen tolkas som ett genombrott för individualismen, närmare bestämt för det enskilda samvetets suveränitet. Fader Gunnar hävdar motsatsen: "Istället framhåll Luther det objektiva, det upphöjda, allena bjudande Guds Ord."¹⁰⁹ Med Guds Ord avser Luther enligt Fader Gunnar inte bara de hörda och lästa orden ur Bibeln, utan också Ordet i handling, i Sakrament och bön.¹¹⁰ Det var alltså inte så att Luther hävdade sitt samvetes suveräna frihet, det var i stället så att Ordet hade makten över hans samvete: "Guds Ord hade tagit honom i sin tjänst. Därför kunde han ej annat."¹¹¹ De många understrykningarna av vår unga läsare och vägledare visar att dessa tankegångar talade starkt till dem.

Fader Gunnar hade talat om Guds Ord i handling, i liturgi. Det är i detta sammanhang han tar upp kyrkoskruden. Dess uppgift är att framhäva det sakramentala draget, till Guds ära och församlingens uppbyggande.¹¹² Det sakramentala draget innebär ju att Gud handlar, förnyar och förvandlar genom nådemedlen, och Guds handlande är objektivt.

Den objektiva accenten slår även igenom när det gäller predikan. Den skall inte vara ett personligt vittnesbörd. Den skall istället förmedla Kyrkans utläggning av texten.¹¹³ Också här går riktningen från det individuella till det gemensamma. Denna rörelse från det subjektiva till det objektiva stärker högmässans karaktär av ett möte

108 Rosendal 1935a, s. 57. THH, OS

109 Rosendal 1935a, s. 60. IL, OS, GAD, LL

110 Rosendal 1935a, s. 61. GAD, IL, OS

111 Rosendal 1935a, s. 62. OS, LL, THH

112 Rosendal 1935a, s. 70. OS, IL

113 Rosendal 1935a, s. 70. OS, IL, LL

med det mest objektiva av allt – Gud: ”Högmässan är ett möte mellan Herren och hans församling, en sakramental gemenskap med Herren Kristus i hans kropp, som är församlingen.”¹¹⁴ Därmed övervinner högmässan individualismen och subjektivismen.

Avsnittet om det sakramental draget i den kyrkliga förnyelsen innehåller påfallande många reflektioner kring predikan. Det var inte så att den kyrkliga förnyelsen försummade predikan för att istället ge rum åt liturgin, men det blev en nyorientering av förkunnelsen. *En svensk kyrko-postilla*, som Fader Gunnar gav ut redan 1936, vittnar om ett starkt engagemang i förkunnelsen. Här medverkade bland andra Bo Giertz och biskop Edvard Rodhe. Fader Gunnar var övertygad om att en sakramental förnyelse inte kunde främjas utan en sakramental predikan.¹¹⁵

När *Kyrklig förnyelse* kom ut 1935 var nattvardslivet svagt i Svenska kyrkan. Det var inte bara så att nattvard sällan firades. Det förekom även vid fullständig högmässa att de flesta närvarande lämnade kyrkan efter predikan. På sin första prästtjänst i Stockaryd fick Ivar Landervik uppleva en församling där det regelbundna nattvardsfirandet helt upphört.

Tre år senare läste Nils Nicklason *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan*. Året var 1938, och Yngve Brilioth hade just blivit biskop. Under sin tid som professor vid Åbo Akademi hade han gett ut den viktiga boken *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv* (1926). Ivar Landervik hade läst den under studietiden i Lund.¹¹⁶ Den gav en teologisk bas för nattvardslivets förnyelse. Fader Gunnar var inte professor utan församlingspräst, och i boken 1937 tog han upp de praktiska hindren för en sakramental förnyelse. Han såg tre faktorer som måste övervinnas: 1. Förnekelsen av Kristi verkliga närvaro (realpresensen) i nattvarens bröd och vin. 2. Bristen på tillbedjan av den i sakramentet närvarande Herren. 3. De olämpliga tiderna för nattvarens frande.¹¹⁷ Den sista punkten gällde en tendens i församlingarna att

114 Rosendal 1935a, s. 74. LL, OS

115 Rosendal 1935a, s. 82. GAD, IL

116 Landervik, Tillägg, s. 2.

117 Rosendal 1937, s. 118. NN

fira nattvarden vid särskilda tider, ofta på kvällar, istället för att ge nattvarden dess plats i högmässan. Biskop Sam. Stadener, Yngve Brilioths företrädare i Växjö, hade ivrat för detta.¹¹⁸ Nils Nicklason har strukit under Fader Gunnars ord: ”Vi hava icke gjort klar för oss realpresensens verklighet, vad den betyder och kräver av vårt nattvardsfirande.”¹¹⁹ Denna brist på insikt gjorde att man till exempel kunde hälla ut invigt överblivet nattvardsvin i avloppet eller på kyrkogården.¹²⁰ Inser man däremot vad realpresensen innebär – att Kristus personligen är närvarande i sakramentet – då är tillbedjan ofrånkomlig.¹²¹

Frågan om tiden för nattvarden firande är egentligen frågan om högmässan. Nattvarden är ju till för hela Guds folk, inte bara för en liten grupp särskilt fromma. Det är den folkliturgiska rörelsen som gett inspirationen, och denna rörelse har sin teologiska grund i återupptäckten av Kyrkan som Kristi kropp. Det innebär att gudstjänsten är hela församlingens sak, och nattvarden är hela församlingens möte med den levande Herren. Det är emellertid inte den folkliturgiska rörelsen som Fader Gunnar åberopar sig på utan Augsburgska bekännelsen och dess Apologi, som båda beskriver gudstjänstliv i de evangeliskt påverkade församlingarna i Tyskland 1530. Här är vi alltså åter vid den kyrkliga förnyelsens bekännelsestroga drag. Bekännelseskriterierna är förpliktande.

Avsnittet om nattvarden i den bok Nils Nicklason läste 1938 slutar med en vädjan. Nils Nicklason har strukit under den: “[...] det väsentliga är, att vi själva, mina bröder, under meditation över Sakramentets sanna innebörd och under flitigt bruk, alltmera förenas med Herren Kristus, så att vi arbeta i hans kraft. Han själv allena kan förnya nattvardslivet, och endast om vi arbeta i den innerligaste gemenskap med honom kan välsignelse och kraft komma av vår strävan.”¹²² Orden har en intensitet som visar att vi står vid hjärt-

118 Stadener 1932, s. 107.

119 Rosendal 1937, s. 119. NN

120 Rosendal 1937, s. 119. NN

121 Rosendal 1937, s. 13. NN

122 Rosendal 1937, s. 128. NN

punkten. Ivar Landervik hade insett det, när han våren 1936 yttrade: ”Det finns ingenting som den kyrkliga förnyelsen så längtar efter som efter den hunger och törst efter vår Herre Jesu Kristi lekamens och blods sakrament, som yttrar sig i flitigare nattvardsgång.”¹²³

Liturgin

Det fjärde draget i den kyrkliga förnyelsen är liturgin. Det är emellertid inte liturgins principer, former eller dess utförande som står i centrum utan församlingens aktiva deltagande. Därmed är också sagt att detta berör hela församlingens kristna liv, det allmänna prästadömet och kallelsen i vardagen. Högmässan är höjdpunkten i det allmänna prästadömet.¹²⁴ Här står församlingen och lekmanen i fokus.

Det liturgiska liv Fader Gunnar talar om är mer än högmässan, det är också den dagliga lovsången i det helgade kyrkorummet. På denna punkt är Ivar Landervik tveksam.¹²⁵ Möjligen skulle det kunna gå att genomföra i stora församlingar. Vid denna tid fanns det sedan många år daglig bön i Vor Frue kirke i Köpenhamn, likaså i Malmö S:t Petri. Ett år senare, 1937, skulle Lunds domkyrka följa efter med daglig sext, och ur kretsen kring sexten skulle S:t Laurentiistiftelsen växa fram. På nyåret 1947 började den dagliga bönen i Gamla Hjälmseryds kyrka, endast en halvmil från Stockaryd. Detta kunde inte Ivar Landervik ana våren 1936. Hans verklighet var Stockaryd, och den möjlighet han kunde tänka sig där var att vardagslivet kristnades genom hemmets andakt.¹²⁶ Han avslutar sitt föredrag för ämbetsbröderna i Jönköpings och Njudungs prästsällskap med Fader Gunnars egna ord: ”[...] vi bedja om och arbeta för mera liv, makt, kraft och välsignelse hos det som blivit bevarat och finnes i Svenska Kyrkan.”¹²⁷ Den kyrkliga förnyelsen vill återuppväcka, för-

123 Landervik, föredrag, s. 19.

124 Landervik, föredrag, s. 19–20.

125 Landervik, föredrag, s. 20.

126 Landervik, föredrag, s. 21.

127 Landervik, föredrag, s. 19.

stärka, vitalisera och förnya – inte förändra, avskaffa eller förvandla. Därav kommer också dess kärlek till det historiskt givna, också det bortglömda, till exempel tidegården. Denna kärlek till det historiskt givna och organiskt framvuxna förbinder den kyrkliga förnyelsen med ungdomsrörelsen och därmed också med den ursprungliga ungyrkorörelsen. Samma år som Ivar Landervik höll sitt föredrag gav Fader Gunnar ut boken *Mäster Olof och Ärkebiskop Lars*, en berättelse om reformationen i Sverige.¹²⁸ Boken vittnar om en intensiv och inkännande läsning av Hjalmar Holmquists verk *Reformationstidevarvet*.¹²⁹ I återupptäckten av det historiskt givna finns inspirerande kraft till förnyelse. När man vattnar rötterna, växer kronan.

Den liberala teologin hade lagt stor vikt vid vad man då uppfattade som Pauli och Luthers lära om kallelsen. Den utvecklades också på ett sätt som väl överensstämde med liberalteologins allmänna moralism. Kallelsen i det jordiska arbetet var, så menade man, det allmänna prästadömet stora uppgift. I avsnittet om den kyrkliga förnyelsens liturgiska drag ser Fader Gunnar saken på ett annat sätt. ”Först då kallelsearbetet utföres under den välsignelse, som följer av daglig bön och flitigt umgänge med Ordet, så att det helgas till ett gudomligt uppdrag, bliver det en prästerlig gärning.”¹³⁰ Detta är vad Ivar Landervik i sitt föredrag skulle beskriva som ”vardagslivets kristnande”. Liberalteologin hade framställt arbetet som en gudstjänst, men allt arbete är på ett eller annat sätt förenat med möda, motgång, smärta och risk. Hur kan det då vara en gudstjänst? Fader Gunnar svarar: ”[...] allenast genom Jesus Kristus. Genom den levande gemenskapen med honom såsom lem i hans kropp, bliver vårt arbete helgat till en *leitourgia*, en liturgi, en helig gudstjänst.”¹³¹ Därmed är också sagt att denna syn på arbetet är en del av den nya kyrkosynen, och att denna är Nya testamentets lära om Kyrkan. I *En bok om kyrkan* (1942) skulle Anders Nygren börja det inledande

128 Rosendal 1936.

129 Holmquist 1933. Fader Gunnar läste boken 1933. Hans ex. med rikliga anteckningar finns hos förf.

130 Rosendal 1935a, s. 13. OS, IL, LL

131 Rosendal 1935a, s. 124. OS

avsnittet med orden: ”I Nya Testamentet betecknas kyrkan såsom Kristi kropp, ’Corpus Christi’.”¹³² När Ivar Landervik höll sitt föredrag 1936 var detta ännu ”den nya kyrkosynen”. Fader Gunnar insåg tyngden i detta nya sätt att se på Kyrkan och arbetet: ”[...] en sådan liturgisk förnyelse av den mest omfattande art förutsätter ett bibliskt kyrkomedvetande”.¹³³ Detta bibliska kyrkomedvetande ser Kyrkan just som Kristi kropp.

Insikten att Kyrkan är Kristi kropp har också en konsekvens, nämligen att den kristna tron är kroppslig. Sonen blev människa i en mänsklig kropp,¹³⁴ och Kyrkan är en fortsatt inkarnation.¹³⁵ Genom dopet infogas vi nämligen i Kristi uppståndelses kropp, med kropp och själ.¹³⁶ Fader Gunnar skriver: ”Med hela vår varelse skall vi göra helig prästerlig tjänst inför honom. Ingen del får undantagas.”¹³⁷ För idealismen, som fokuserar på idé, tanke, ideal, är kroppen och det konkreta historiska skeendet inte i centrum. Det gäller även när idealismen tar sig teologisk gestalt, som i liberalteologin. Bengt Hägglund skrev om Bibeln: ”[...] det strukturbildande i textsammanhanget är inte en idé eller logiska relationer utan ett historiskt skeende, en serie av objektivt föreliggande fakta.”¹³⁸ Bibelns händelser är konkreta, kroppsliga. Här är nyckeln till att förstå den kyrkliga förnyelsens gudstjänstliv med knäfall, korstecken, lyfta händer, processioner, elevation, gregorikanik, kyrkokonst. Nyckeln är inkarnationen i kroppsligheten. Den tyska systerrörelsen Berneuchener Bewegung gick samma väg,¹³⁹ och där inspirerade denna syn dess främste teolog, Wilhelm Stählin, till en bok om människokroppen, *Vom Sinn des Leibes* (1930).¹⁴⁰ En viktig faktor i sammanhanget var den kristna ungdomens möte med ungdomsrörelsen, *die Jugendbe-*

132 Nygren 1942, s. 13.

133 Rosendal 1935a, s. 124. OS

134 Rosendal 1935a, s. 126 f. IL, OS

135 Rosendal 1935a, s. 128. LL, OS

136 Rosendal 1935a, s. 129. OS

137 Rosendal 1935a, s. 130. LL, OS, IL. Jfr Giertz 1939, s. 200.

138 Hägglund 2011, s. 19.

139 Se Haebler 1975, s. 93–104.

140 4. uppl.: Stählin 1968b.

wegung, och samma bakgrund hade Fader Gunnar genom sin ungyrklygige konfirmationspräst Carl Andersson. Ungdomsrörelsen är en internationell, tvärkulturell och tvärkonfessionell företeelse med en djup förståelse för det organiska, biologiska livet, för naturen och historien. Just genom bejakandet av det organiska, kroppsliga livet kunde ungdomsrörelsen kasta nytt ljus över inkarnationen. Förstod Ivar Landervik och de andra unga prästerna detta? Svaret är att de var en del av det. Som scoutledare och ledare vid stiftets pojkläger och ungdomskurser levde Ivar Landervik själv med i ungdomsrörelsen.¹⁴¹ *Die Jugendbewegung* genomsyrade och gav grundstämningen i det kyrkliga ungdomsarbetet.

Fader Gunnar skriver: ”Icke genom mindre kristendom utan mera kristendom, renare tro, starkare fromhet och innerligare bön vilja vi bringa vår tids människor den hjälp de begära.”¹⁴² Intensifiering, äkthet, tydlighet, innerlighet – det var sådant ungdomsrörelsens kretsar förstod. Den unge stiftsadjunkten Olov Hartman var i Växjö stifts ungdomsarbete en given ledare med dessa gåvor.¹⁴³

Fader Gunnar blir konkret och praktisk när han talar om ”mera kristendom”. Det förverkligas bland annat genom den dagliga andakten i kyrkan. Han skriver: ”Vi präster måste lära oss att den viktigaste platsen för oss själva är altaret i vår kyrka.”¹⁴⁴ I Skåne hade man inspiration till daglig andakt i kyrkan från Vor Frue kirke i Köpenhamn.¹⁴⁵ Malmö S:t Petri följde efter, och på 1930-talet var det daglig morgonbön i Lunds domkyrka. Ivar Landervik var en regelbunden deltagare.¹⁴⁶ Men kunde man ha daglig andakt också i den lilla församlingen? Ivar Landervik var undrande, och han var inte ensam om sin tveksamhet. Fader Gunnar hade redan tänkt på den saken: ”Vi öppna våra kyrkor för enskild andakt och beklaga oss

141 Landervik, Tillägg, s.2.

142 Rosendal 1935a, s. 129. OS

143 Landervik, Tillägg, s. 2.

144 Rosendal 1935a, s. 140. OS, IL

145 Braw 1999, s. 172.

146 Landervik, Tillägg, s. 2.

däröver att ingen kommer. Välan! Hava vi själva kommit?”¹⁴⁷ Gustaf Adolf Danell gjorde en kraftig markering för dessa ord, och han skulle som domprost i Växjö också förverkliga den dagliga andakten i domkyrkans Sjalakor med laudes, sext och completorium.

I hela skildringen av den kyrkliga förnyelsens liturgiska drag är den folkliturgiska prägeln tydlig. De handlar inte om att få ”gudstjänstbesökare” eller ”åhörare”, det handlar om hela församlingens gemensamma gudstjänst, med kropp och själ, det handlar om ”verkligt deltagande i gudstjänsten såsom en böneakt inför Guds ansikte”.¹⁴⁸ En sådan aktiv, medveten församlingsliturgi är det allmänna prästadömetets höjdpunkt: “[...] och där det lyckas att göra liturgin levande, där förnimmes Guds Kyrka med nästan förkrossande makt”.¹⁴⁹

Detta innebär också en nyorientering av kyrkomusiken bort från det operamässiga och braskande till det liturgiska, tjänande: ”Kyrkomusiken skall ej i första hand bereda njutning utan påminna om Gud och det himmelska i både ödmjuk och majestätisk utformning.”¹⁵⁰

Fader Gunnar fortsatte att reflektera över liturgin i boken *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan* (1937). Där behandlas bland annat altarets vård, kyrkans öppethållande, den dagliga andakten i kyrkan och bönelivets förnyelse. Två vägledningar för bönelivet kom 1939 med *Den bedjande kyrkan* och *Det inre livet*.¹⁵¹ Båda har ett enkelt yttre, som säger mycket: en bild av den i himmelen tronande Kristus Konungen. Det är till honom, den levande Herren, som det inre livet riktar sig. Inför honom träder församlingen fram i liturgin.

Den kyrkliga förnyelsen innebär en vändning från det subjektiva till det objektiva, från den egna upplevelsen till nådemedlen. Samtidigt innebär den en intensifiering av det inre livet i bön och meditation. Det kan tyckas paradoxalt. Hur kan den nya, objektivt präglade kyrkosynen – Kyrkan som Kristi kropp – förnya den enskildes inre

147 Rosendal 1935a, s. 140. GAD, OS

148 Rosendal 1935a, s. 151. OS, GAD

149 Rosendal 1935a, s. 152. OS

150 Rosendal 1935a, s. 151. OS

151 Rosendal 1939a och b.

liv? Bo Giertz skulle förklara detta i *Kyrkofromhet* (1939): ”I detta läge och i denna tid måste varje tal om Kyrkan, allt arbete för Kyrkan, all kärlek till Kyrkan samlas i en väldig strävan efter kyrklig förnyelse. Programmet för denna stiger av sig självt fram ur upplevelsen av Kyrkans väsen. Kyrkan är ju Kristi kropp. Hennes fromhet är i alla sina former ett liv i Kristus, ett gudomligt flöde från en himmelsk urkälla, som strömmar ned över oss, pånyttfödande, omskapande och fruktbarande i vardagen.”¹⁵² I sin konfirmandbok *Grunden* (1942) har Bo Giertz låtit denna insikt bli en bild.¹⁵³ Vad den kyrkliga förnyelsens intensiva gudstjänstliv och andaktsliv handlar om är att ta emot detta flöde av gudomligt liv genom nådemedlen. Bo Giertz skriver: ”Varje fråga om kyrklig förnyelse blir därför en fråga om mera Kristusliv, frågan, hur varje enskild lem skall kunna genomströmmas, fyllas och behärskas av denna kraft från en annan värld. Därmed är också reformprogrammet givet.”¹⁵⁴

Inför alla som invänder att det inte går att få församlingen aktiv, inte går med daglig andakt i kyrkan, inte går med bönelivets förnyelse säger Fader Gunnar: ”Nej, det går aldrig, så länge vi icke hava tillräcklig tro, en brinnande nit och en offervilja i Kristi Ande.”¹⁵⁵ De orden har Nils Nicklason strukit under. Och Fader Gunnar tillägger: ”Men om vi sakna allt detta, vad återstår då för oss annat än sann bot och bättring?”¹⁵⁶

Ivar Landervik gör en viktig iakttagelse när han i sitt föredrag säger: ”En ny syn på *Kyrkan* måste den kyrkliga förnyelsen innebära. Kyrkan är Kristi kropp, säger Paulus. Vi bekänner oss i tredje artikeln tro på en helig allmänlig kyrka”.¹⁵⁷ Därmed sammanfattade han den nya kyrkosyn som låg till grund för *Kyrklig förnyelse*. Hur Fader Gunnar tänkte om Kyrkan som Kristi kropp framgår av hans artikel

152 Giertz 1939, s. 194.

153 Giertz 1942 (20. uppl., s. 76).

154 Giertz 1939, s. 194.

155 Rosendal 1937, s. 118. NN

156 Rosendal 1937, s. 118. NN

157 Landervik, föredrag, s. 20.

i årsboken *Kyrkans år 1936*, som utkom i november 1935, samtidigt som *Kyrklig förnyelse*, medan Bengt Strömberg skrev där om Kyrkans enhet, den heliga allmänliga Kyrkan. I skriftserien *Uppsatser kring Ord och Sakrament i Kristi Kyrka* behandlas detta ämne i nr 2/1935 av Gustaf Aulén.¹⁵⁸ Dessa två aspekter återkommer gång på gång i *Kyrklig förnyelse*, men de har där inget eget avsnitt. När Bo Giertz verk *Kristi Kyrka* kom ut 1939 var marken beredd, och boken mötte omedelbart intresse, så stort att upplagan såldes slut och en ny fick tryckas redan samma år. 1942 samlade sig de svenska universitetsteologerna till *En bok om kyrkan*, och då var också Bo Giertz med – utan doktorsgrad och som komminister i Torpa. Han hade också varit med i *Kyrkans år 1936*, då som komminister i Östra Husby. Till den boken hade Fader Gunnar samlat 15 medarbetare. Han var ingalunda ensam. I *En svensk kyrko-postilla* (1936) samlade han 21 medförfattare, bland dem Bo Giertz och biskopen i Lund, Edvard Rodhe. Fader Gunnar var en del av ett aktivt men oorganiserat nätverk. Det ligger verklighet bakom hans ord: ”Vi bedja och arbeta för mer liv [...]”¹⁵⁹

Ivar Landervik har stannat inför några ord i det sista avsnittet i *Kyrklig förnyelse*: ”Denna bok är skriven i den starka förvissningen att Svenska Kyrkan är Guds Kyrka och att den själv äger krafter till ständig förnyelse. Vi äga Ordet och Sakramenten, vi hava behållit ämbetets apostoliska succession, och en kristen församling är förhanden.”¹⁶⁰

I det sista avsnittet behandlas den kritik som gått ut på att den kyrkliga förnyelsen öppnar porten till Rom. Ivar Landervik skulle också möta den kritiken efter sitt föredrag våren 1936.¹⁶¹ Han svarade då med en hänvisning till bekännelseskrifternas plats i boken. Fader Gunnars svar är att den romerska faran tvärtom blir akut, om man avvisar allt det som den kyrkliga förnyelsen innebär. Då blir Kyrkan ersatt av en livsåskådning eller åsikt, sakramenten

158 Aulén 1935.

159 Cit. i Rosendal m.fl. 1936, s. 22. Kursiverat här.

160 Rosendal 1935a, s. 173. IL

161 Landervik, Tillägg, s. 2.

föraktas, församlingen förvärldsligas, Ordet förvanskas.¹⁶² Fyra av våra unga vänner har känt igen denna situation. När det är så, då blir Rom en fara, nämligen som det stora alternativet. Men vad är då Rom i verkligheten? Fader Gunnar svarar: ”Rom är ett samfund bland andra i Kyrkan.”¹⁶³ För Fader Gunnar är Svenska kyrkan ”Guds Kyrka i Sverige, som grundlades av Ansgar och renades av reformationen”.¹⁶⁴

Våra unga läsare av Fader Gunnars två böcker om kyrklig förnyelse har tagit till sig hans centrala budskap med öppet sinne. De har följt honom på hans väg från det subjektiva till det objektiva, från det individuella till det gemensamma, från den mänskliga personligheten till nåden i Kristus. I denna riktning ligger också en vändning från det tidsbundna till det rotfästa, det som har kontinuitet allt ifrån apostlarna genom seklerna till vår egen tid. Det kan sammanfattas i ett enda ord: nådemedelskristendom. Det skulle prägla dem för hela livet. De följde alla den väg han visat, in i det sista.

Gustaf Aulén insåg att *Kyrklig förnyelse* skulle mötas med både glädje och kritik. Våren 1936 skriver Fader Gunnar i Krönikeboken: ”Den fjärde mars var kyrkoherden inbjuden till prästerskapet i Villands kontrakt för att hålla föredrag om kyrklig förnyelse. Där visades ett starkt och vältaligt intresse och på samma gång mötte en stark och motvillig kritik.”¹⁶⁵ Då visste han inte hur våra unga vänner skulle läsa hans bok med pennan i hand, inte heller att den nyprästvigde Ivar Landervik inom kort skulle hålla föredrag om boken inför en skara ämbetsbröder.

I visitationshandlingar och ämbetsberättelser till de regelbundet återkommande prästmötena kan vi följa hur de förverkligade vad de tagit emot.¹⁶⁶ I prästmötenas minnesteckningar kan vi komma deras strävanden nära. Vi har här kunnat följa receptionen av *Kyrklig*

162 Rosendal 1935a, s. 180. IL, GAD, LL, OS

163 Rosendal 1935a, s. 183. OS

164 Rosendal 1935a, s. 192. GAD

165 Osby församlings gåvo- och krönikebok, I (manuskript), s. 59.

166 Jfr Redin 1971.

förnyelse genom deras anteckningar och genom Ivar Landerviks föredrag. Vi har märkt att den kyrkliga förnyelsen står insatt i ett större sammanhang, den är en del av Kyrkans århundrade – *das Jahrhundert der Kirche*.

Summary

Christian Braw, D.Th.
Docent at Åbo Akademi, Finland
christianbraw@gmail.com

*"Flaming with Zeal for the Church". On the Reception of the Book *Kyrklig Förnyelse**

In November 1935 Gunnar Rosendal published his book *Kyrklig Förnyelse* ("Ecclesiastical Renewal") which has exercised a decisive influence on the Church of Sweden. It is a fruit of that inspiration generated by visits to England which reached the Church of Sweden before and after the First World War. Rosendal could also connect to the Swedish Lutheran high church movement which had asserted itself, e.g., in the Catechism of 1878.

The purpose of this paper is to give an idea of how *Kyrklig Förnyelse* was received by contemporaries by analysing newspaper reviews, notes made by several young priests in their copies of the book and a manuscript from a lecture about the book by one of them. It is, in other words, a case study, a sampling. *Kyrklig Förnyelse* is read as some of its first readers read it. It becomes clear that they were quite familiar with its polemical picture of the contemporary situation in the Church, particularly targeting watered-down liberal theology and superficial activism.

The theological foundation of the book is what was then called "the new ecclesiology" with its focus on the Church as the Body of Christ. On that foundation the Church rises through its confession of faith, sacraments, ministry and liturgy. In the section on the confession Rosendal also attacks Biblical exegesis of a liberal,

historical-critical kind. Rosendal's sacramental realism is for one of the young priests an unaccustomed way of thinking, whereas the apostolic succession becomes for him a new source of assurance. Liturgy is for Rosendal more than the external forms of worship, it is also and especially a way of life. All the young priests accept the basic premise that the Church can only be renewed from within, from the wellsprings already present in her: the confession of faith, the sacraments, the apostolic ministry and the liturgy.

Förkortningar

- IL = Ivar Landerviks exemplar av *Kyrklig förnyelse* (hos förf.)
OS = Otto Svennebrings exemplar av *Kyrklig förnyelse* (hos förf.)
THH = Tor-Hugo Holmströms exemplar av *Kyrklig förnyelse* (hos Fred Holmström, Kalmar)
NN = Nils Nicklasons exemplar av *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan* (hos förf.)
LL = Lars Lindhagens exemplar av *Kyrklig förnyelse* (Hjelmserydsstiftelsen)
GAD = Gustaf Adolf Danells exemplar av *Kyrklig förnyelse* (hos förf.).

Käll- och litteraturförteckning

Opublicerade källor

- Göteborg, hos Eva Landervik
Ivar Landervik, Levernesbeskrivning; Tillägg. Manuskript.
Hjelmseryd, Hjelmserydsstiftelsen
Arkiv för Sodalitium Sancti Sigfridi. Föredrag av Ivar Landervik, 11 maj 1936.
Lund, Universitetsbiblioteket
Osby församlings gåvo- och krönikebok, I. Manuskript.

Publicerade källor och litteratur

- Aulén, Gustaf, 1935, *En helig allmänlig kyrka* (Uppsatser kring ord och sakrament i Kristi kyrka, 2). Osby.
Das Berneuchener Buch. Vom Anspruch des Evangeliums auf den Kirchen der Reformation, 1926, hrsg. von d. Berneuchener Konferenz. Hamburg.
Bexell, Oloph, 1990, *Präster i S:t Sigfrids stift*, [1]. *Minnesteckningar till prästmötet i Växjö 1990*. Göteborg.
Bexell, Oloph, 1996, *Präster i S:t Sigfrids stift*, 2. *Minnesteckningar till prästmötet i Växjö 1996*. Lund.

- Bexell, Oloph, 2002, *Präster i S:t Sigfrids stift*, 3. *Minnsteckningar till prästmötet i Växjö* 2002. Lund.
- Blückert, Kjell, 2003, "Kyrka med stort K". I: *Gunnar Rosendal – en banbrytare för kyrklig förnyelse*, red. Vivi-Ann Grönqvist. Skellefteå.
- En bok om kyrkan av svenska teologer*, 1942. Stockholm.
- Braw, Christian, 1994, "Vid vägens början". I: id., *Söka förstå. Tankar och gestalter*. Borås.
- Braw, Christian, 1999, "Gripen av Gud". I: id., *Längs vägen. Studier och essäer*. Skellefteå.
- Brilioth, Yngve, 1926, *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv*. Stockholm [2. uppl. 1951].
- Brilioth, Yngve, 1938, *Herdabrev till Växjö stift*. Lund.
- Centerwall, Gustaf, 2008, "Fader Gunnar i Trelleborg 1927–1934". *Gamla Trelleborg, Årsbok*, 2008, s. 45–59.
- Dibelius, Otto, 1927, *Das Jahrhundert der Kirche. Geschichte, Betrachtung, Umschau und Ziele*. Berlin.
- Doktor Martin Luthers lilla katekes med kort utveckling*, av Kungl. Maj:t gillad och stadfäst den 11 oktober 1878.
- Eklund, J. A., 1919, *Andelivvet i Sveriges kyrka*, 1. *Under medeltiden*. 2. uppl. (Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie, 11). Stockholm.
- Gadamer, Hans-Georg Gadamer, 1997, *Sanning och metod i urval*. Urval, inledning och översättning av Arne Melberg. Uddevalla.
- Giertz, Bo, 1939a, *Kristi kyrka*. Stockholm.
- Giertz, Bo, 1939b, *Kyrkofromhet*. Stockholm.
- Giertz, Bo, 1942, *Grunden. En bok för konfirmander om salighetens grund, medel och ordning. Gunnar Rosendal – en banbrytare för kyrklig förnyelse*, 2003, red. Vivi-Ann Grönqvist (Stiftelsen Sverige och kristen tro, 10). Skellefteå.
- Haebler, Hans Carl von, 1975, *Geschichte der Evangelischen Michaelsbruderschaft von ihren Anfängen bis zum Gesamikonvent 1967*. Marburg-Altenberg.
- Hector, Ingvar, 1972, "Våra stiftelser, deras syfte och framtid". I: *Gratia Dei* [utg. av Christian Braw], Malmö, s. 88–94.
- Holmquist, Hjalmar, 1933, *Svenska kyrkans historia*, bd 3. *Reformationstidevarvet*, 1521–1611. Stockholm.
- Hägglund, Bengt, 1974, "Traditionsforskningen och den historiska metoden". *Vetenskapssocieteten i Lund årsbok*, 1974, s. 20–44.
- Hägglund, Bengt, 2011, *Tro och verklighet. Tre studier i 1900-talets teologihistoria*. Skellefteå.
- Johansson, Jan-Olof, 2005, *Präster i Växjö stift. Minnsteckningar vid präst- och diakonmötet i Växjö 2005*. Stockholm.
- Kyrkans år 1936. Uppsater om kyrkan*, 1935, utg. Gunnar Rosendal. Osby.
- Linton, Olof, 1932, *Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung. Eine kritische Darstellung* (Uppsala universitets årsskrift, 1932: Teologi, 2). Uppsala.
- Melberg, Arne, 1997, "Inledning och läsanvisning". I: Hans-Georg Gadamer, *Sanning och metod i urval*, Uddevalla, s. 7–21.
- Nordin, Svante, 1995, *Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*. Lund.

- Den nya kyrkosynen. En samling föredrag*, 1946, utg. Yngve Brilioth [m.fl.]. Lund.
- Nygren, Anders, 1942, "Corpus Christi". I: *En bok om kyrkan av svenska teologer*. Stockholm, s. 13–25.
- Nygren, Anders, 1955, *Kristus och hans kyrka*. Stockholm.
- Opuscula ecclesiastica. Studier tillägnade Gunnar Rosendal den 4 april 1972*, 1972, red. Oloph Bexell. Uppsala.
- Redin, Jan, 1971, *Kyrklig förnyelse. Hur gick det sedan?* Uppsala.
- Redin, Jan, 1972, "Cirklar kring Fader Gunnar". I: *Opuscula ecclesiastica*, red. Oloph Bexell. Uppsala.
- Rosendal, Gunnar, 1926, *Nutida teologi och förkunnelsen*. Stockholm.
- Rosendal, Gunnar, 1931, *Rätte lärare*, [1]. *Joh. Arndt, Chr. Scriver, M. Fr. Roos*. Stockholm.
- Rosendal, Gunnar, 1932, *Rätte lärare*, 2. *Jesper Svedberg, Anders Nohrborg, Henric Schartau*. Stockholm.
- Rosendal, Gunnar, 1933, *Bilder och tankar ur kyrkans historia och om dess framtid*. Stockholm.
- Rosendal, Gunnar, 1934, *Palestrina och Schütz – kyrkomusikens rätte lärare*. Stockholm.
- Rosendal, Gunnar, 1935a, *Kyrklig förnyelse*. Osby.
- Rosendal, Gunnar, 1935b, *Nattvardslivet i Sveriges Kyrka*. Osby.
- Rosendal, Gunnar, 1936, *Rätte lärare*, 3. *Mäster Olof och ärkebiskop Lars*. Stockholm.
- Rosendal, Gunnar, 1937, *Kyrklig förnyelse i församlingskyrkan*. Osby.
- Rosendal, Gunnar, 1939a, *Bönen*, 1. *Det inre livet*. Osby.
- Rosendal, Gunnar, 1939b, *Bönen*, 2. *Den bedjande kyrkan. Böner och böneordningar*. Osby.
- Rosendal, Gunnar, m.fl., 1936, *En svensk kyrko-postilla*, 1. *Evangelietexterna*. Osby.
- Sasse, Hermann, 1975, "Successio apostolica". I: id., *In statu confessionis*, 1. *Gesammelte Aufsätze*, hrsg. Friedrich Wilhelm Hopf. Düsseldorf, s. 188–217.
- Stadener, Sam., 1932, *Herdabrev till Växjö stift*. Lund.
- Stenvall, Gunnar, 1947, *Lyktad gärning. Minnesteckningar över avlidna präster inom Växjö stift 1941–1947*. Växjö.
- Stuhlmacher, Peter, 1986, *Vom Verstehen des Neuen Testaments. Eine Hermeneutik*. 2. Aufl. Göttingen.
- Stählin, Wilhelm, 1968a, *Via vitae. Lebenserinnerungen*. Kassel.
- Stählin, Wilhelm, 1968b, *Vom Sinn des Leibes*. 4., erw. Aufl. Konstanz [Stuttgart 1930]. *Den svenska kyrkohandboken*, 1942. Lund.